

PRAWO AUTORSKIE, OKRES OCHRONY I DOMENA PUBLICZNA

Prawo autorskie a domena publiczna

Prawa autorskie chronią twórców dzieł stanowiących „wytwory umysłu” dając im wyłączne prawo do ich publikacji i kontroli ich wykorzystani. Twórca ma prawo do nadzoru nad zwielokrotnianiem (tworzeniem kopii), dystrybucją, publicznym odtwarzaniem, nadawaniem i tłumaczeniem. Prawo to dotyczy wszelkiego rodzaju utworów: literackich, dramatycznych, muzycznych oraz każdego innego przejawu twórczości artystycznej.

Aby uzyskać ochronę na gruncie prawa autorskiego, dzieło musi posiadać cechę oryginalności oraz być utrwalone w namacalnej lub materialnej postaci, np. zapisane bądź nagrane. Dodatkowo, istnieje zbiór praw, zwanych prawami pokrewnymi, które przysługują osobom dokonującym artystycznych wykonań, producentom filmowym, nadawcom radiowym i telewizyjnym, a w niektórych krajach również wydawcom z tytułu redakcji książki.

Autorskie prawo majątkowe nie musi być związane z osobą autora, co oznacza, że może być przeniesione bądź udostępnione na podstawie licencji innemu podmiotowi, np. autor książki, w zamian za honorarium, może przenieść swoje prawa na wydawcę, który od tego momentu sprawuje nadzór nad wykorzystaniem dzieła, jego dystrybucją czy tłumaczeniem. Po śmierci autora prawa autorskie mogą być dziedziczone przez jego rodzinę i krewnych.

Celem prawa autorskiego jest możliwość otrzymywania przez twórców i przedsiębiorców wynagrodzenia za ich prace lub pracę innych (jeśli przedsiębiorca jest dysponentem prawa autorskiego). Ma to stanowić zachętę do dalszej twórczości i innowacyjności a także do rozwoju środowiska artystycznego i kulturalnego, co z kolei przysparza korzyści społeczeństwu. Taki cel został określony już w tytule pierwszego aktu prawnego dotyczącego praw autorskich, czyli „An Act for the Encouragement of Learning” (1710) [Ustawa o zachęcaniu do zdobywania wiedzy] znana także pod nazwą English Statute of Anne [Statut Anny]. Statut Anny wprowadził bardzo ważną zasadę: wyłączne prawo twórców do dysponowania dziełem powinno być ograniczone w czasie (w tym przypadku 14 lat od daty pierwszej publikacji). Po tym czasie dzieło przestawało być chronione prawem autorskim i przechodziło do domeny publicznej

Domena publiczna uważana jest za część wspólnego kulturowego i intelektualnego dziedzictwa ludzkości. Dla twórców może być źródłem inspiracji, wyobraźni i odkryć. Dzieła znajdujące się w domenie publicznej nie podlegają żadnym ograniczeniom i mogą być wykorzystywane bez uzyskiwania zgody do celów komercyjnych jak i niekomercyjnych. Na przykład wydawca może opublikować specjalne niskobudżetowe wydanie książki, znajdującej się w domenie publicznej, autor piosenek może napisać parodię znanej ballady, bez obawy, że zostanie pozwany, o naruszenie praw autorskich, nauczyciel może rozdać uczniom w klasie kopie z tekstem, a biblioteka może zdigitalizować zbiór fotografii z domeny publicznej na potrzeby wystawy on-line na temat lokalnej historii.

Okres ochrony praw autorskich

Od czasu Statutu Anny okres ochrony praw autorskich był wielokrotnie wydłużany. W Konwencji berneńskiej (1886), która stanowi podstawę ustanawiania okresu ochrony w

narodowych ustawodawstwach autorskich, przyjęto jako standard, że okres ochrony trwa do końca życia autora oraz 50 lat po jego śmierci. Ten sam okres ochrony stosowany jest w Porozumieniu w sprawie handlowych aspektów praw własności intelektualnej TRIPS (1995).

Od powyższej zasady istnieją pewne wyjątki na rzecz określonych kategorii utworów. Dla filmów okres ochrony wynosi 50 lat od pierwszego publicznego udostępnienia, a dla filmów nie udostępnionych publicznie, 50 lat od jego nakręcenia. Zasada ta odnosi się także do dzieł anonimowych i tych, których dysponentem praw nie jest osoba fizyczna (może nim być instytucja bądź wydawca). Okres ochrony dla fotografii i dzieł należących do sztuk stosowanych wynosi 25 lat od ich powstania.

Jednakże, Konwencja berneńska daje państwom sygnatariuszom prawo do wydłużenia okresu ochrony ponad 50 lat od śmierci autora. Dla państw członkowskich Światowej Organizacji Handlu, będących sygnatariuszami porozumienia TRIPS, okres ochrony wynoszący 50 lat po śmierci autora jest *minimum*, do którego powinny się stosować. Większość krajów na świecie stosuje okres ochrony zawarty w Konwencji berneńskiej (życie autora plus 50 lat po śmierci), mniej zaś wydłużyło okres ochrony do 70 lat po śmierci autora.

Praktyka: wydłużanie okresu ochrony

Wynegocjowany w międzynarodowych traktatach okres ochrony trwający 50 lat po śmierci twórcy stanowi równowagę pomiędzy ochroną interesów twórców i dysponentów praw autorskich a potrzebami społeczeństwa. Dla większości twórców zapewnia bowiem wyłączne prawo do osiągania korzyści materialnych za ich życia, ale także zabezpiecza prawa ich spadkobierców, np. wnuków i prawnuków.

W latach 90-tych wiele państw wydłużyło okres ochrony o dodatkowe 20 lat, czyli do 70 lat po śmierci autora. Zmiana ta została zainicjowana przez Unię Europejską i Stany Zjednoczone, dwa wielkie bloki gospodarcze, wykraczające poza swoje granice i mające ogromny wpływ na globalną gospodarkę. W 1993 roku Unia Europejska dokonała „harmonizacji” okresu ochrony praw autorskich i praw pokrewnych, zobowiązując państwa członkowskie do wydłużenia okresu ochrony do 70 lat po śmierci autora. W 1998 roku, Stany Zjednoczone, w ustawie Copyright Term Extension Act wydłużyły okres ochrony utworów o 20 lat. Ochrona utworów przeznaczonych do wypożyczania (prawa pokrewne) wynosi 95 lat.. Wydłużony okres ochrony to domena porozumień w sprawie handlu, jak w przypadku porozumienia między Unią Europejską/Stanami Zjednoczonymi a innymi krajami. Ten sam schemat został zastosowany w wielu innych krajach na świecie. (Więcej informacji znajdziesz w rozdziale Prawo autorskie a porozumienia handlowe (umowy handlowe)).

Obserwatorzy reprezentujący różne środowiska uważają, że ochrona trwająca 70 lat po śmierci autora jest zbyt wygórowana i wprowadzając ją zgubiono z oczu właściwy cel praw autorskich jakim jest zachęcenie twórców do pracy. Jedną z istotnych cech bieżącej polityki jest obecność wielkiego biznesu i wpływ „przemysłu praw autorskich” na globalne i krajowe ustawodawstwo. I tak, amerykański Copyright Term Extension Act (1998) jest znany jako „Mickey Mouse Protection Act”. Przeciwnicy aktu, którzy wnieśli przeciwko niemu sprawę do Sądu Najwyższego, używali znaku „Uwolnić mysz” jako nieoficjalnego sloganu. W najbliższych latach wygasają prawa autorskie do Myszki Miki, Kaczora Donalda, a także innych postaci ze świata Disneya, mających szansę przejścia do

domeny publicznej. Jak na ironię, Walt Disney Company, zbudowana na adaptacjach dzieł znajdujących się w domenie publicznej (np. Królowa Śnieżka), chcąc chronić swoje zyskowe interesy, użyła swej siły do wydłużenia okresu ochrony o kolejne dwie dekady. Wpłynęło to na dziesiątki tysięcy wszelkiego rodzaju utworów, które były już gotowe do przejścia do domeny publicznej, a tymczasem pozostaną własnością prywatną aż do 2019 roku.

W Stanach Zjednoczonych wydłużenie okresu ochrony dla wszystkich dzieł chronionych prawem autorskim miało charakter retroaktywny. Podobnie odbyło się w Europie, ale tutaj ochronie poddano również utwory, które trafiły już do domeny publicznej w ciągu ostatnich 20 lat. Innymi słowy, pewne dzieła znajdujące się już w domenie publicznej zostały poddane ponownej ochronie, nieoczekiwanie wzbogacając majątek zmarłych twórców. Rozwiązanie to doprowadziło w Europie do wielu spraw sądowych, takich jak spór pomiędzy wydawcą muzycznym a finansowanym z pieniędzy publicznych teatrem, w sprawie praw do wykonania genialnej opery Pucciniego „Cyganeria”¹, a także do sławnej, pilnej poprawki do irlandzkiego prawa autorskiego, która miała umożliwić odbycie się festiwalu "Rejoyce Dublin 2004" (świętującego stulecie publikacji powieści *Ulysses* Jamesa Joyce`a). Prawa autorskie do dzieł Jamesa Joyce`a, opublikowanych za jego życia, wygasły w 1991 roku, pięćdziesiąt lat po jego śmierci, a zatem od trzech i pół roku pozostawały w domenie publicznej. W wyniku dokonanej w 1993 roku nowelizacji prawa europejskiego, prawa autorskie zostały na nowo przedłużone aż do 2011 roku. Wielu pytało, w jaki sposób zachęciło to zmarłego w 1941 roku Jamesa Joyce`a do tworzenia nowych dzieł.

Zalecenia dla bibliotek

Biblioteki od dawna wyrażają obawę o zmniejszanie się domeny publicznej. Stanowi ona bogate źródło treści, na bazie których twórcy mogą tworzyć nowe dzieła, a biblioteki mają możliwość zapewnienia powszechnego dostępu do największych światowych arcydzieł literatury i sztuki np. poprzez projekty dygitalizacyjne. Domenę publiczną należy także chronić przed nadużyciem. Jako strażnicy światowego dziedzictwa kulturowego i naukowego, bibliotekarze powinni być obrońcami interesu publicznego. Powinni uświadamiać użytkownikom wartość domeny publicznej, a decydentom wskazywać właściwe działania. Powinni informować o ukrytych kosztach działalności bibliotek, wynikających z konieczności ochrony praw autorskich, takich jak dodatkowe opłaty licencyjne, opłaty za dostarczanie dokumentów, ceny książek, czasopism i wyposażenia. Powinni także informować o tym jak czasochłonnym i frustrującym problemem jest proces uzyskiwania zezwoleń na wykorzystanie dzieł chronionych prawem autorskim, oraz o korzyściach płynących z bogatej domeny publicznej dla edukacji i rozwoju społeczeństwa.

W krajach przechodzących transformację ustrojową i tzw. krajach rozwijających się, dla których dostęp do informacji jest kluczowym determinantem rozwoju, wydłużenie okresu ochrony oznacza, że informacja tradycyjnie należąca do wszystkich, zostaje usunięta ze zbiorowej własności, co skutkuje poważnymi konsekwencjami dla edukacji i innowacji. Ponadto, wydłużenie okresu ochrony niewspółmiernie obciąża użytkowników informacji i potencjalnych nowych twórców z krajów rozwijających się, dając wysokie korzyści majątkowe dysponentom praw autorskich z krajów rozwiniętych, co odzwierciedla przepływ informacji z Północy na Południe.

¹ Essen v G Ricordi & Co Buchn- und Musicverlag GmbH (C260/00), 2002 WL 30004, Celex No. 600C0360, EU: Case C-360/00, ECJ, Feb 28, 2002

"Bogata domena publiczna i właściwy dostęp do dzieł chronionych prawem autorskim wpływa na kreatywność i tworzenie nowych dzieł. Uważa się, że na rozwój gospodarki wpływa wciąż rosnące w siłę prawo własności intelektualnej, niemniej jednak z czysto społecznych powodów, muszą być dokonane pewne ustępstwa na rzecz wyjątków od praw autorskich. W rzeczywistość, dychotomia (dwudzielność) ta jest fałszywa. Wiele gałęzi przemysłu potrzebuje dostępu do dzieł chronionych prawem autorskim dla potrzeb badań, rozwoju, edukacji, interoperoacyjności oprogramowania i sprzętu. Brak rozsądnego dostępu do tych dzieł może zagrozić rozwojowi gospodarki."

IFLA Committee on Copyright and other Legal Matters
<http://www.ifla.org/III/clm/p1/ilp.htm>

Stanowiska oraz opinie bibliotek i organizacji bibliotekarskich

Importance of the Public Domain, Special Libraries Association (SLA) Information Outlook, Vol. 5, No. 7, July 2001

<http://www.sla.org/content/Shop/Information/infoonline/2001/jul01/copyright.cfm>

Joint statement by IFLA and Electronic Information for Libraries (eIFL.net) on the proposal by Chile for WIPO to undertake an appraisal of the public domain (2006)

http://www.eifl.net/services/ipdocs/pcda1_chile.pdf

Proposal by Chile to WIPO on the public domain (2006)

http://www.wipo.int/meetings/en/doc_details.jsp?doc_id=55592

Limitations and Exceptions to Copyright and Neighbouring Rights in the Digital Environment: An International Library Perspective (2002) IFLA Committee on Copyright and other Legal Matters <http://www.ifla.org/III/clm/p1/ilp.htm>

Odnosińniki

Ustawodawstwo

Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works (1886)

<http://www.wipo.int/treaties/en/ip/berne/>

US Copyright Term Extension Act

<http://www.copyright.gov/legislation/s505.pdf>

European Council Directive 93/98/EEC harmonising the term of protection of copyright and certain related rights

European Commission Official Journal L 290, 24/11/1993 P. 0009 – 0013

http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/term-protection/term-protection_en.htm

Artykuły

Bloomsday: Copyright Estates and Cultural Festivals, (2005) 2:3 SCRIPT-ed 345 by M Rimmer

<http://www.law.ed.ac.uk/ahrb/script-ed/vol2-3/bloomsday.asp>

Calsion Analytics profile: duration of copyright
<http://www.calsion.com.au/durationprofile.htm>

The case against copyright creep. Sonny Bono: A warning from history by Chris Williams
http://www.theregister.co.uk/2006/11/29/jonathan_zittrain_interview

How do I find out whether the book is in the public domain?
<http://onlinebooks.library.upenn.edu/okbooks.html#whatpd>

The Mouse That Ate The Public Domain: Disney, The Copyright Term Extension Act, And Eldred v. Ashcroft by Chris Sprigman. Findlaw Tuesday, Mar. 05, 2002
http://writ.news.findlaw.com/commentary/20020305_sprigman.html

List of countries' copyright length
http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries%27_copyright_length

Uwaga: źródła zawierające informacje o czasie trwania praw autorskich mogą być niepełne bądź nieaktualne.

Sytuacja w Polsce

Od kilkunastu lat obserwujemy wydłużenie czasu trwania autorskich praw majątkowych. Źródłem tej tendencji jest amerykańskie prawo autorskie, które pozostaje pod silnym wpływem lobby producenckiego. W polskiej ustawie o prawie autorskim i prawach pokrewnych z 1952 roku okres ten wynosił 20 lat od śmierci autora, w 1994 roku wprowadzono okres 50-letni a w nowelizacji dokonanej w 2000 roku przedłużono okres ochrony o 20 lat. Obecnie autorskie prawa majątkowe (prawo do wynagrodzenia) wygasają po 70 latach od śmierci twórcy (art. 36) lub najpóźniej zmarłego współautora. Jeżeli twórca nie jest znany - 70 lat od daty pierwszego rozpowszechnienia utworu. Jeżeli z mocy ustawy autorskie prawa majątkowe przysługują innej osobie niż twórca to 70 lat liczy się od daty rozpowszechnienia utworu a gdy utwór nie został rozpowszechniony - 70 lat od daty ustalenia utworu. Dla sporządzania i korzystania fonogramów i wideogramów 50 lat licząc od roku sporządzenia oraz do nadań programów radiowych i telewizyjnych 50 lat licząc od roku pierwszego nadania.

W myśl ustawy ochronie podlegają utwory, czyli przejawy działalności twórczej o indywidualnym charakterze, ustalony w jakiegokolwiek postaci, niezależnie od wartości, przeznaczenia i sposobu wyrażenia (art.1).

Nie stanowią przedmiotu prawa autorskiego (tym samym znajdują się w domenie publicznej już w momencie powstania):

1. akty normatywne lub ich urzędowe projekty,
2. urzędowe dokumenty, materiały, znaki i symbole,
3. opublikowane opisy patentowe lub ochronne,
4. proste informacje prasowe (art.4).

Stałe przedłużanie autorskich praw majątkowych powoduje ograniczanie domeny publicznej, czyli ogółu utworów, co do których autorskie prawa majątkowe wygasły bądź autorzy zrzekli się ich. Domena publiczna jest kolejnym ważnym pojęciem z dyskusji o

własności intelektualnej, bowiem po wygaśnięciu praw majątkowych do utworu, nie potrzeba niczyjej zgody, aby z niego korzystać bądź tworzyć na jego podstawie tzw. utwory zależne, np. nakręcić film na podstawie książki. Warto podkreślić, że to właśnie problem ograniczenia domeny publicznej jest niezwykle ważny dla budowy bibliotek cyfrowych. Tylko kilka procent produkcji wydawniczej jest w stałym obiegu, nawet po kilku latach przynosząc zysk autorowi i wydawcy. Komercyjne życie większości książek trwa zaledwie kilka lat. Cóż zatem stoi na przeszkodzie do włączenia ich do bibliotek cyfrowych? Gdyby były w domenie publicznej nic, ponieważ jednak nadal pozostają chronione prawem autorskim, twórcy biblioteki cyfrowej muszą otrzymać zgodę właściciela praw autorskich na ich wykorzystanie w bibliotece cyfrowej. Ponieważ proces ten jest czasochłonny, a często niemożliwy do zakończenia ze względu na niczym nie uzasadniony opór właścicieli praw autorskich, w powstających bibliotekach cyfrowych obserwujemy zjawisko „czarnej dziury XX wieku”, polegającej na braku twórczości dwudziestowiecznej.

W prawie polskim istnieje również instytucja zwana *domaine public payant*, (tzw. fundusz martwej ręki). Producenci lub wydawcy egzemplarzy utworów literackich, muzycznych, plastycznych, fotograficznych i kartograficznych, do których okres ochrony autorskich praw majątkowych już upłynął obowiązani są do przekazywania na konto Funduszu Promocji Twórczości od 5% do 8% wpływów brutto ze sprzedaży egzemplarzy tych utworów, pochodzących z wydań publikowanych na terytorium Polski. Obowiązek wpłat na rzecz Funduszu z tego tytułu dotyczy wyłącznie wydań utworów niekorzystających z ochrony autorskich praw majątkowych. Warto podkreślić, że dzieło takie znajduje się w domenie publicznej, czyli biblioteka, która chce je wydać, nie musi pytać nikogo o zgodę na publikację. Musi jedynie pamiętać o przekazaniu należności na rzecz Funduszu Promocji Twórczości.